

ŞİİRSEL BİR AHLAK VE NASİHAT KİTABI OLARAK BOSTAN VE GÜLİSTAN'DA KADIN*

Elif Namoğlu Çeviker**

Öz

Ahlaki edebî eserlerde ‘kadın’ teması döneme, topluma, sosyal hayata, bölgeye vs. göre değişmekle birlikte bir yönüyle nefis ve dünyevi zevkler ile bağdaştırılıp sakınılması gereken bir “dünya süsü”; bir yönüyle bilhassa ataerkil toplumlarda öne çıkan vasıfları ile bir teşbih unsuru; bir diğer yönüyle de cinsiyet kavramının ötesinde, örnek bir insan modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsani değerler ve vasıflarda kadının bir farkı, üstünlüğü ya da eksikliği söz konusu olmamaktadır. Fars edebiyatının temel eserlerinden sayılan *Gülîstan* ve *Bostan* dinî ve ahlaki temellere dayalı, hikmetli sözler içeren öğüt kitapları arasında yer almakla birlikte eğitim, öğretim, kültür sahalarında ve günlük, sosyal hayatta yol gösterici niteliktedir. XIII. yüzyıla ait bu eserler, hikmetli ve öğüt içerikli söylemleri temel almalarının yanı sıra edebî yönden de güçlü eserlerdir ve bu bağlamda İslam kültürü ile geleneksel Fars kültürünü birlikte barındırırlar. Eserlerdeki hikâyelerde konu edilen bireysel ve toplumsal olaylar, şahıslar ve durumlar döneminin izlerini taşımakla birlikte insanoğlunun yaşamının her döneminde karşılaşılabileceği meseleler, ayet ve hadisler ile âlim ve mutasavvıfların sözleri rehberliğinde şairane bir üslupla bir araya getirilerek ideal bir yaşam modeli sunma gayreti taşır. Çalışmada, ideal bir insan modeli ve İslam öğretilerini ölçü alan bir yaşam tarzı sunma gayretiyle ahlaki tavsiyeler, hikmetli sözler ve dinî temellere dayalı öğütler içeren bu önemli iki eser üzerinden Sa’dî’de ve döneminin toplumunda kadının yerinin ve kadına biçilen rollerin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Sadi, kadın, Gülîstan, Bostan.

The Image of Women in *Bostan* and *Gulistan* as a Poetic Ethics and Advice Book

Abstract

The theme of “woman” in the moral literary works varies according to the period, the society, the social life, the region, etc. On the other hand, firstly, it appears as a world ornament which should be avoided in terms of worldly pleasures and secondly a part of a metaphor and lastly as an exemplary human model beyond the gender concept. There is no difference of women in human

* Araştırma makalesi/Research article

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, e-posta: elif.namoglu@medeniyet.edu.tr.

Makale Gönderim Tarihi: 30.12.2019

Makale Kabul Tarihi : 08.01.2020

values and qualifications. *Gulistan* and *Bustan*, which are accepted one of the major works of Persian literature, are among the admonition books based on religious and moral foundations and however they are seen as a guide in the fields of education, training, culture and daily social life. These works that belong to 13th century are also well literary works, and, in this context, they contain Islamic and traditional Persian culture together. The individual and social events, characters and situations mentioned in the stories in these works bear the traces of the period. Besides the subjects that human beings may encounter in every period of life provide an ideal model of life by bringing together the verses and hadiths and the words of scholars and Sufis using a poetical style. The aim of this study is to find out the status and the roles of women in Saadi's book *Gulistan* and *Bustan* which include moral and religious recommendations and wisdom words in an effort to provide an ideal human model with a lifestyle based on Islamic values.

Keywords: Saadi, woman, *Gulistan*, *Bustan*.

Structured Abstract

Saadi (d. 691/1292), one of the major poets of the Mongol period, was born in Shiraz as a son of a religious and scholarly family. The poet traveled for a long time to improve himself. Within this period benefited from the scholars and sufis of his time; he met people from many regions in the countries he had visited; at the end of his life he gave preference to reclusion and died in Shiraz his native city.

Saadi completed his two best known works '*Gulistan* and *Bustan*' (*The Orchard* and *The Rose Garden*) in the last years of his life. These works of the poet, which has survived to the present day with its comprehensible and impressive language, are also the product of this accumulation of knowledge and experience. In *Gulistan*, with eight main titles social and cultural events and the traditions and customs of the society are reflected and the secrets of an exemplary and happy life are told in a way that appeals to all segments. Saadi's use of concise and memorable witty remarks as an interpreter for all the thoughts and wishes of the society in this work has been one of the important factors that spread to the masses.

The poet's book, *Bustan*, also known as '*Sadi-name*', contains the teachings necessary for an ideal society and life, too. In addition to being a moral verse, the literary value of the work is high as well with richness of the literary arts that the poet used with care in choosing words that are compatible with meaning.

In this study, we researched expression of women in literary and social sense by recontextualising the works of *Gulistan* and *Bustan*. According to us the analysis of such works is seen as a useful way to understand the image of

women in the past and present societies. As a matter of fact, these works not only provide information about the conditions of the period in which written, but also provide information about the formation of the moral and mentality structures of the elite as they have been used as an educational material for many centuries.

It is a known fact that under the social-cultural conditions of the period, it would not be easy to accept the advice given by ignoring the social roles and positions formed within the framework of material relations. Saadi adopted this approach in women's issues in his works. When we look at some of the poet's narratives of the woman in the works we examined, it can be thought that at first glance, he evaluated the man in a more privileged position than the woman. But this is not the fact. Saadi appealed to the people of the period with the language of the period.

The literary background cannot be ignored with the beliefs and customs formed according to the general view of the society in order to make sense of the perceptions of women's identity which seem to be negative at the present time and at the same time contradict with the system of Islamic values. The woman, sometimes, appears as a form of metaphor to give messages and advice on a certain subject in the framework of these values; sometimes in the context of ideal human typing, that is, a part of life as a mother or wife.

Saadi uses the notion of woman as an image in explaining the notions such as manhood, cruelty, reason and devotion, and in describing the symbols of unfaithful, widowed and delilah women in terms of values. The prominent features of women in 'wife' are chaste, good-natured, friendly, sweet-tongued, beautiful, reliable, compassionate, loyal; in the negative direction; it is unfaithful, rebellious, lightweight, ignorant and deceitful. In the maternal position, the woman is, apart from all, respected and privileged. In particular, with this identity, women are altruistic, loyal, compassionate, guiding and advising, as well as having a leader role in bringing a virtuous person to a society.

Saadi offers advices on domesticity and husband and wife relationships, while also giving us advice on how to live happily in the world. However, in fact, he gives recommendations that bring happiness both in this world and in the afterlife by paying attention to the dangers that may cause straying. In this sense, while revealing the image of woman in Saadi, we tried to explain the women's share under the 'ideal person' picture by inferring the necessity of asking the questions "Who is 'the ideal person' for Saadi?" and "How should he/she be?" instead of asking "What is a woman, How is she? How should or should not she be?"

1. Giriş: Sa'dî ve İki Önemli Eseri *Gülîstan* ile *Bostan*

Moğol dönemi şairlerinden Sa'dî-i Şîrâzî (ö. 691/1292), ilim geleneğine mensup bir ailenin çocuğu olarak Şîraz'da dünyaya gelmiştir. Şairin hayatı ile alakalı bilgiler hem sınırlı hem de ihtilaflıdır. Mevcut bilgilerimize göre Moğol istilası zamanında ülkedeki kargaşa ve buhrandan bunalıp Şîraz'ı terk eden şair Bağdat'a giderek tahsilini tamamlamış ve tekrar Şîraz'a dönüşüne kadar ilmini artırmak ve hayat tecrübesini geliştirmek için uzun seyahatlerde bulunmuş, döneminin âlim ve mutasavvıflarından istifade etmiş ve gezip gördüğü ülkelerde pek çok farklı kesimlerden insanlarla tanışmıştır.¹ Şairin yapmış olduğu bu seyahatlerin yanı sıra kendisine ve ailesine dair edinebildiğimiz bilgilere de ihtiyatla yaklaşırlar. Şöyle ki araştırmacıların bir kısmı Sa'dî'nin eserlerinde aktarmış olduğu hikâyelerinde anlatılanları gerçek kabul etmiştir. Bir kısmı da bu bilgilerin bazı tarihî olaylarla uyuşmazlığını da göz önünde tutarak, sanatsal eserlerdeki bilgilerin kurgusal ve şairane hayal ürünü olduğuna dikkat çekmiş ve hikâyelerin gerçek hayattan alındığı iddiasını kabul etmemiş veya gerçekliğine şüpheyile bakmıştır.²

Eserlerinde aktarılan bilgilere dayanırsak Sa'dî'nin ailesi hakkında şunları söyleyebiliriz: Şair, genç yaşta babasını kaybetmiştir. *Bostan* adlı eserindeki;

مرا باشد از دردِ طفلانِ خبر که در طفلی از سر برفتم پدر^۳

“Çocukların ıstırabını bilirim. Çünkü çocukken babamı kaybettim.” ifadesi buna işaret eder. Erken yaşta yetim kalan şairin yetiştirilmesini anne tarafından olan dedesi üstlenmiştir.⁴ Şair, eserlerinde babasının kendisine verdiği öğütlere, anne ve babası ile geçen hatıralarına da değinir.⁵ İlk Frenklere esir düştüğü sırada, ikincisi Hac ziyareti yolculuğunda iken San'a yöresinden biriyle olmak üzere iki evlilik yapmıştır.⁶ İkinci evliliğinden olan çocuğunu kaybetmiştir:

به صنعا درم طفلی اندر گذشت چه گویم کز آنم چه بر سر گذشت^۷

San'a'da bir çocuğum öldü. Onun ölümünden dolayı çektiğim sıkıntıları tarif edemem.

Şair, ömrünün sonlarında inzivaya çekilerek tefekkür hayatı yaşamış ve doğduğu şehir olan Şîraz'da vefat etmiştir.⁸

Sa'dî, uzun süre tahsil ettiği ilimlerden ve çeşitli coğrafyalardan edindiği tecrübelerden elde ettiği birikimle çalışmamıza konu iki meşhur eseri *Gülîstan* ve *Bostan*'ı kaleme almıştır. Şairin bu manzum ve mensur eserleri, fasih ve etkileyici dili ile günümüze değin etkisini koruyarak gelebilmiştir. Sa'dî, divanında âşıkane şiirleri ile ön plandayken *Gülîstan* ve *Bostan* adlı eserlerinde arif ve hakîm şair kimliği ile kendini göstermektedir. Şairin 655/1257 yılında

tamamladığı *Sa'dî-nâme* olarak da anılan *Bostan* adlı eseri, manzum yazılmış önemli bir ahlak kitabı olmasının yanı sıra şairin manada olduğu kadar lafızda da mükemmeliyete gösterdiği özen ve ustalıklı kullandığı söz sanatları ile edebî değeri de bir o kadar yüksektir. İdeal bir toplum ve yaşam için gerekli öğretiler içeren hikâyelerle örülmüş eserde on bölüme yer verilir: Adalet ve Hükümdarlık, İhsan ve Cömertlik, Aşk ve Muhabbet, Alçakgönüllülük, Rıza, Kanaat, Terbiyenin Etkisi, Şükür, Tövbe ve Ahiret İşleri ve Münacat.⁹

Şairin *Bostan*'dan bir yıl sonra (656/1258) kaleme aldığı¹⁰ *Gülistan*'da ise, sekiz ana başlık ile döneminin sosyal ve kültürel vasıflarının resmedilerek ve toplumun her türlü gelenek ve görenekleri tümüyle yansıtılmak suretiyle örnek ve mutlu bir yaşamın sırları bütün toplumsal kesimlere hitap edecek şekilde hikâye edilir. Bu başlıklar sırasıyla şöyledir: Padişahların Tabiatı (41 hikâye), Dervişlerin Ahlakı (47 hikâye), Kanaatin Fazileti (29 hikâye), Susmanın Faydaları (14 hikâye), Aşk ve Gençlik (20 hikâye), Zayıflık ve Yaşlılık (9 hikâye), Terbiyenin Tesiri (19 hikâye ve Sa'dî'nin Bir İddiacı ile Tartışması), Sohbetin Adabı hakkında (Hikmetli sözlerden bir derleme).¹¹ Sa'dî'nin, bu eserinde toplumun tüm düşünce ve isteklerine tercüman olacak özlü ve akılda kalıcı nüktelere yer vermesi geniş kitlelere yayılmasını sağlayan önemli unsurlardan biri olmuştur.

Şu ana kadar Sa'dî'nin *Gülistan* ve *Bostan*'ını konu edinen pek çok çalışma yapılmış; eserlerde geçen konuların çeşitli yönlerine farklı açılardan ışık tutulmuştur. Sa'dî'de farklı bakış açıları ile ele alınmış kadın ile alakalı bazı çalışmalar vardır. Bunların başında Hasan Çiftçi'nin Sa'dî'de kadını, hiciv-mizah penceresinden ele aldığı “Şirazlı Sa'dî'de Kadın Eleştirisi” adlı makalesi gelir.¹² Bir başka makalede kadın konusu, Sa'dî'nin *Bostan* adlı eserindeki yedinci bölüm (Terbiye) üzerinden değerlendirilmiştir.¹³ Celâl Hâlıkî Mutlak, *Gülistan* ve *Bostan*'daki hikâyeleri ‘kendini tanıma ve bireysel olarak ahlakını güzelleştirme’, ‘aile yönetimi ve aile bireylerinin birbirlerine karşı vazifelerinin belirlenmesi’ ve ‘devlet yönetimi, toplumdaki bireylerin nasıl davranması gerektiği’ gibi üç başlıkta toplayarak ikinci gruba dâhil olan konu kapsamında inceleme yapmıştır. Bu bağlamda evlilik hayatında erkek-kadının cinsel bağı ile alakalı hikâyeleri ele almıştır.¹⁴ Başka bir çalışmada; Sa'dî'nin şiirlerinde kadın imgesi, Arap şairi Mütenebbî'nin şiirlerindeki kadın imgesi ile karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir.¹⁵ Cemile Kedîver de aile içinde ve toplumda kadına bakışı Sa'dî'nin eserlerine göre değerlendirmiştir.¹⁶

Çalışmada Sa'dî'nin eserlerinde kadın imgesinin nasıl yer aldığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken bir yandan kadının temsili bağlamda ne şekilde kullanıldığını açıklamaya çalışırken diğer yandan da Sa'dî'nin verdiği ahlaki nasihatlerde kadına nasıl yer verdiği incelenmiştir. Pratik dünya gerçeklerinden uzak düşmeden kâmil insan ve kemâlâtın değer gördüğü

Müslüman toplum idealine yönelik nasihatlerle insanları maddi ve manevi anlamda mutedil bir hayat sürdürmeye yönelten *Gülistan* ve *Bostan*'ın incelenmesi İslam düşünce ve irfan geleneğindeki önemiyle geçmiş ve günümüz İslam toplumlarının zihniyet dünyasının anlaşılmasına faydası olacaktır.

2. Sa'dî'nin Dünyasında 'Kadın' İmgesi

Sa'dî'nin önemli bir özelliği, eserlerinde yer verdiği mevzularda asıl anlatıcı olmanın ötesinde toplumu oluşturan bireylerin tercümanı olma görevini üstlenmesidir. Bu eserlerde 'kadın'; genelinde toplum, özelde ise aile bireyi kimlikleri yanı sıra yine büyük ölçüde toplumda görülen kadın algısıyla bağlantılı benzetme unsuru olarak işlenmiştir. Bu çerçevede Sa'dî'nin, *Gülistan* ve *Bostan* adlı eserlerinde 'kadın' ifadesinin hangi şekillerde ve bağlamda kullanıldığı ve asıl anlatılmak istenenin ne olduğu üzerinde tespitlerde bulunmak amacıyla çalışma iki ana başlık altında ele alınmıştır. İlk olarak; eserlerde yer verilen "mertlik, zulüm, akıl ve takva" mefhumları ile "vefasız kadın", "dul kadın" ve "tuzak kadın" sembollerini değerler açısından tarif etmede kadın incelenmiştir. İkinci olarak ise; ideal insan tiplmesi çerçevesinde eş ve anne konumunda kadın değerlendirilmiştir. Sa'dî'nin bu iki önemli eserinde geçen kavramların işaret ettiği anlamların ortaya çıkarılması noktasında gerekli yerlerde eserlerin şerhlerine ve çeşitli lügatlere de başvurulmuştur.

2.1. Bazı Değerleri Tariflemeye Kadın ve Erkek

2.1.1. Mertlik

Dönemin sosyal ve kültürel özellikleri gereği kadın ve erkek cinsiyetleri arasında biyolojik ve fizyolojik farklılıkların ötesinde kadın ve erkeklere bazı nitelikler atfedilmiştir. Bu nitelik veya yargılar sözünü ettiğimiz gibi cinsiyetlerin bizatihi özelliği olmayıp toplumun yüklediği vasıflardır. Örneğin yiğitlik veya mertlik gibi vasıflar kelimelerin kökeninde de görüleceği üzere erkek cinsiyeti ile ilişkilendirilerek ifade edilmiştir. Dolayısıyla geleneksel toplum yapısının zorladığı yönetsel ve siyasal rol paylaşımının gereği olarak erkeklerde bulunması beklenen bazı özellikleri ifade etmek için kimi yerde kadın, örnekte görüldüğü gibi benzetme unsuru ile karşımıza çıkar:

«ای مردان بکوشید یا جامهٔ زنان بپوشید.»^{۱۷}

Ey yiğitler, savaşın ya da kadın elbisesi giyin!

Bu ifade fiilî bir savaş sırasında cesaretsizlik göstererek düşman önünden kaçan sözde delikanlılara yönelik olarak, savaş alanından kaçmanın askerlere yakışmayacağını vurgulamak için kullanılmıştır. Aynı zamanda bu beyitte savaş alanından kaçan kimsenin, kadın elbisesi giydirilerek teşhir edildiği

kıssaya işaret vardır.¹⁸ Bir erkeğin kadın elbisesi giymesi toplum nazarında olumsuz ve aşağılayıcı bir durumdur. Nasıl ki erkeğin kadın elbisesi giyerek dolaşması toplumda aşağılanmışsa, savaştan kaçmak kadın elbisesi giyme ile bağlantılandırılarak aşağılanmaktadır. Savaştan galibiyetle ayrılmak için gerekli olan en önemli şey savaşçıların galibiyet için ruhsal motivasyonlarıdır. Nitekim savaşmaktan imtina eden erkekler için Nisa suresinin 75. ayetinde de şöyle geçmektedir:

“Size ne oluyor da Allah yolunda ve "Ey Rabbimiz! Bizleri halkı zalim olan şu memleketten çıkar, katından bize bir dost ver, bize katından bir yardımcı ver" diye yalvarıp duran zayıf ve zavallı erkekler, kadınlar ve çocukların uğrunda savaşa çıkmıyorsunuz?”¹⁹

Sa'dî, erkeklere kendilerine yakışacak şekilde güçlü ve yiğit olmaları gerektiği konusunda öğüt verirken dış görünüş, kılık-kıyafette de -özellikle de daha zaruri ihtiyaçlar söz konusu iken- buna yaraşır biçimde yani süssüz, sade ve gösterişsiz bir şekilde giyinmeleri gerektiğini hikâyesinde yer verdiği bir hükümdarın şu sözleri ile ifade eder:

نه از بهر آن می‌ستانم خراج که زینت کنم بر خود و تخت و تاج
چو همچون زنان حله در تن کنم به مردی کجا دفع دشمن کنم^{۲۰}

Ben kendimi ve tahtımı süslemek için vergi almıyorum. Kadınlar gibi süslenir şaşaalı elbiseler giyecek olursam, düşmanı erkekçe nasıl def ederim?...

Hikâyede hükümdar daha elzem olan ordu ve silah ihtiyaçları dururken kendisi için fazladan/keyfi harcamada bulunmasının süs olacağını düşünerek bunu yapmayı halkına reva görmez. Süslenme, süslü püslü giyinmeyle kadınların daha çok ilgili olmasından hareketle savaş ve savunma işlerinin erkeklerin payına düşen bir iş olduğu karşıt cinsiyet olan kadınlar üzerinden ifade edilmiştir.

Gülistan'da farklı bir bölümde mürüvvetsiz, kendisinde yiğitlik ve cömertlik vasıflarını bulundurmeyen, insanlıktan nasibini almamış bir erkek, layıkıyla erkek olamayacağına işaretle kadına benzetilmiştir:

«مرد بی‌مروت زن است...»^{۲۱}

Yiğit olmayan erkek, kadındır.

Bostan'da da benzeri ifadelere rastlarız:

مخنث به از مرد شمشیرزن که روزِ وغا سر بتابد چو زن...
اگر چون زنان جست خواهی گریز مرو آبِ مردانِ جنگی مریز^{۲۲}

Kadınlaşmış erkek bile, savaş gününde eli kılıç tuttuğu hâlde kadın gibi savaştan kaçan erkekten üstündür... Eğer kadınlar gibi kaçacaksan hiç gitme, yiğitçe savaşan erkeklerin de adını lekeleme!

Sa'dî bu tarz ifadeleri askerlere/erkeklerle cesaret vermek, onları savaşta namertçe değil yiğitçe yol almalarını ve korkaklık etmemelerini sağlamak için söylemiştir. Eli kalem tutan âlimler ve eli kılıç tutan askerler devletin ve milletin gücü ve bekası için önemlidir. Eğlenceye, zevk u sefaya düşkünlük de devleti yıkıma götüren, düşmana karşı güçlü durmaya mâni bir şeydir. Bu manada Sa'dî, kişinin kendisine zararı dokunacak ve fayda sağlamayacak olan kimselerden uzak durmayı önerir ve çalgıcılarla bir arada bulunmayı tavsiye etmez. Sa'dî, yiğitlikte onları kadınlara benzetmiştir:

قلم زن نکودار و شمشیرزن نه مطرب که مردی نیاید ز زن^{۲۳}

Çalgıcı takımını değil, eli kalem ve kılıç tutanı hoş tut. Çünkü kadından mertlik/erkeklik hâsil olmaz.

8

Halkın güvenliğinin sağlanması görevi, o bölgedeki askerlerden beklenir. Eğer bir ülke eşkıyaların eline kalmışsa oradaki askerlerin erkekliğinden bahsedilemeyeceği şu ifadeyle izah edilmiştir:

چو مردانگی آید از رهزنان چه مردانِ لشکر چه خیلِ زنان^{۲۴}

EşkİYaların yiğitlik ettiği yerde, ordu ha erkek olmuş ha kadın ne fark eder.

Bostan'da kuvvetine güvenen ve kendisine yaptırdığı pençe ile aslanı yeneceğini düşünen bir adamın hikâyesinde, adamın sonunda aslan karşısında dayanamayıp mağlup olduğu ifade edilirken şu sözlere yer verilir:

یکی گفتش آخر چه خسی چو زن به سر پنجه آهینش بز^{۲۵}

Birisi adama dedi: Kadın gibi ne yatıyorsun? Demir pençenle aslana vursana!

Sa'dî'nin, yukarıda saydığımız bu benzetmelerinden kadını cesaret, kahramanlık ve güvenilirlik gibi vasıflardan uzak düşündüğü şeklinde yorumları ihtiyatla karşılamak gerekir. Nitekim Sa'dî bir başka beyit veya hikâyesinde kadınları da yiğitlik ve mertliği ile övmektedir. *Bostan*'da geçen bir hikâyede Tay kabilesinden bir kadının, Hâtem'in kızı olmasına hürmeten affedilmesine rağmen affedilmeyen yoldaşlarından ayrı düşmemek için kılıç

altına girmeyi göze alması ve yakarışları sayesinde kabilesini esirlikten kurtararak canlarının bağışlanmasını sağlaması anlatılır.²⁶ Hikâyede geçen kadının sözleri şöyledir:

به زاری به شمشیرزن گفت زن مرا نیز با جمله گردن بز
مروّت نبینم رهایی ز بند به تنها و یارانم اندر کمند

Kadın inleyerek cellada dedi: Kavmimle beraber benim boynuma da vur. Dostlarım zincir altında iken esirlikten yalnız kurtulmayı yiğitçe bulmuyorum.

Burada Sa'dî'nin ağzından bir kadının kabilesini yarı yolda bırakmayıp canı pahasına sözünden sakınmaması ile yiğitliğinin övülmesine şahit oluyoruz.

2.1.2. Zulüm

Bostan'da geçen 'Gur'un Zalim Padişahı' adlı hikâyesinde bir kadın, zalim erkekten üstün tutulmuştur:

زن از مردِ مودى به بسیار به سگ از مردمِ مردم آزار به²⁷

Kadın, zalim olan erkekten; köpek de halka zulmeden insandan çok daha iyidir.

Sûdî-i Bosnevî, bu beytin izahında zalim olmayan kadının eziyet eden erkekten yeğ olduğunu söyler ve zalim kadınsa Allah'a sığınır: “*Avrat mûzî vü câfi er kişiden çok yegdür, ya'ni mûzî olmayan avrat yegdür ve illâ mûzî zenden ne'üzü billâh. İt merdüm incidici merdümden yegdür, ya'ni akûr (kudurmuş) olmayan seg ve illâ akûr seg de mûzîdür.*”²⁸

2.1.3. Akıl

Kadın ve erkek arasında fizyolojik farklar olduğu kadar psikolojik farklar da vardır. Bu farklılıklar arasında kadınların sorun çözme ve düşünme biçimi de sayılmalıdır. Kadınların erkeğin aksine akıl ve mantıktan çok duygularıyla hareket etmesi ve karar vermesi nedeniyle erkeklerin egemen olduğu ve realist çıkar ilişkileriyle şekillenen pratik yaşamda bazı yanıltıcı kararlar almasına sebep olabilmektedir. Örneğin *Bostan*'da zararından endişe duyup evin çatısına yuva yapan arılardan kurtulma yolları arayan adam ile zararsız olduğu düşüncesiyle arılara merhamet göstererek kocasına engel olan hanımının hikâyesi anlatılır. Arılar bir gün kadını sokar ve kendisine zarar verir.²⁹ (Hikâyede arılardan kasıt, iyiliğin kıymetini bilmeyen kötü kimselerdir.) Kadın burada, merhamet duygusunun etkisi altında davranarak kendisini zarara sokacak yanlış bir karar almıştır.

Sa'dî, kadınlarla fikir alışverişinde bulunmanın da sağlıklı olmayacağını öğütler:³⁰

«مشورت با زنان تباه است و سخاوت با مفسدان گناه.»

Kadınlarla fikir alışverişinde bulunmak boşadır; müfsitlere cömertlik günahdır.

Sa'dî'nin mizahî diyebileceğimiz diğer pek çok sözü gibi yukarıda aktardığımız sözü de İran halk kültüründe atasözü hâline gelerek kullanılmaktadır.³¹ Bununla birlikte kadına karşı bu tür olumsuz birtakım söylemlerin erkeklerin hemcinsleri arasında çoğu zaman şaka yollu kullanıldığı da bilinir.

Bu tür ifadeler kadında akıl noksanlığı olduğu ya da kadının küçük görüldüğü şeklinde değil ataerkil toplumlarda asırlardır devam edegelen ve kabul gören toplumsal roller ile kadının tabiatı gereği temayülüne vurgu yapan ifadeler olarak düşünülebilir. Nitekim Sa'dî de bazı hikâyelerinde erkeğe karşı kadının fikrine değer verdiği, takdir ettiği yerlere temas etmiştir. Mesela çocuğu dış çıkarmaya başlayan bir babanın hikâyesinde Sa'dî, babanın çocuğunu nasıl doyuracağı konusunda düşüncelere kapıldığı sırada karısının bu dertlenen babaya verdiği cevabı yiğitçe bulmuştur:

10

جو بیچاره گفت این سخن نزد جفت نگر تا زن او را چه مردانه گفت
مخور هولِ ابلیس تا جان دهد هم آن کس که دندان دهد نان دهد^{۳۲}

Âciz adam eşinin yanında bunu söylediğinde, karısı bak ona ne yiğitçe bir söz söyledi: Şeytanın ayartmasına kapılma. Dişi veren Yaradan aşını da verir.

Benzer şekilde *Bostan* adlı eserin 'Terbiyenin Tesiri' bölümünde geçen bir hikâyede cahil bir köylüye eşinin verdiği cevap takdir edilir:

به دهقانِ نادان چه خوش گفت زن به دلنش سخن گوی یا دم مزین^{۳۳}

Cahil köylüye karısı ne güzel söyledi: Biliyorsan konuş, bilmiyorsan da sus.

Görüldüğü gibi Sa'dî, eserlerindeki benzetmelerde temsilî olarak özellikle kıyaslama yoluyla 'kadın' mefhumuna sıklıkla yer vermiştir. Kimi yerde erkeğe yakıştırılan yiğit, cesur, koruyup kollayan, güçlü vb. sıfatların eksikliği ve aksine yakıştırılmayan süslü ve gösterişli olma, nahiflik, âcizlik vb. sıfatların varlığı durumunda bunun yanlışlığını izah etme maksatlı 'kadın' mefhumu kullanılmıştır. Sa'dî genel anlamda erkeğe yakıştırdığı yahut yaşadığı toplumlarda yakıştırılan bu özellikleri elbette yeri geldiğinde kadın için de

kullanmıştır. Burada asıl önemli olan hiç şüphesiz Sa'dî'nin incelediğimiz eserlerinde neyi nasıl anlattığından ziyade neyi niçin anlatmak istediğidir.

2.1.4. Takva

Bostan'da geçen 'Altın Yüzük' hikâyesinde ibadet eden kadınlar, günahattan sakınmayan erkeklerden üstün görülmüştür:

زنانی که طاعت به رغبت برند ز مردانِ ناپارسا بگذرند
تو را شرم نآید ز مردیِ خویش که باشد زنان را قبول از تو بیش...^{۳۴}

İstikle ibadet eden kadınlar, itikadı olmayan erkekleri geçerler. Kadınlar senden daha makbul olunca sen erkekliğinden utanmaz mısın?...

Kadınlar bilinen özel günleri ve mazur olmalarından dolayı bazı zamanlar ibadetten geri dururlar; erkeğin ise böyle bir özrü bulunmamasına rağmen geri durması hoş karşılanmaz ve bunun erkekliğe yakışmayacağı ve kadın karşısında üstünlük iddiasında olan erkekleri kendi iddiasıyla âbitliğe yöneltmek amacıyla bu tür erkekler kadınlardan aşağı görülür. Burada özürleri dolayısıyla noksanlık izafe edilen kadın, samimi kulluğu nedeniyle erkeklerden daha üstün tutulmaktadır. Sa'dî'nin bu beyti, üstünlüğün sadece takva ile olduğuna yönelik ayetin manası ile örtüşmektedir. Esas olan ise kulluktur; Hakk'a ibadet ve tâatte bulunmaktır. Nitekim ayette de:

«إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ»

“Şüphesiz, Allah katında sizin en üstün (kerim) olanınız, (ırk, cinsiyet ya da soyca değil) takvaca en ileride olanınızdır.” buyurulmuştur.³⁵

2.2. Vefasız ‘Kadın’

Aşağıdaki beyitte; dünya nimetlerinin gelip geçiciliğini ve dünyanın kalıcı bir ilişki kurulamayacak kadar vefasız olduğunu ifade etmek için ‘her gün bir koca değiştiren dilber’ benzetmesi yapılır:

منه بر جهان دل که بیگانه‌ای ست چو مطرب که هر روز در خلنه‌ای ست
نه لایق بود عیش با دلبری که هر بامدادش بود شوهری^{۳۶}

Dünyaya gönül verme! Çünkü o her gün bir başka evde bulunan çalgıcı gibi yabancıdır. Her sabah yeni bir eş edinen dilbere gönlünü kaptırmak doğru olmaz.

Burada, her gün bir başkasını eğlendiren çalgıcı yani sadakatsiz ve işveli bir ‘kadın’ benzetmesi, dünyanın faniliğini anlatmak üzere kullanılmıştır. Güzelliği, çekiciliği, insanları kendine bağlayıcılığı vb. özellikleri ile ‘dünya’, bir ‘kadın’ olarak tasvir edilir.

2.3. Dul ‘Kadın’

Bostan’da geçen bir hikâyede hükümdar, son nefesini verirken oğluna verdiği nasihatler arasında halka zulmün ziyanından bahseder. Şair, zalim bir hükümdarın hem kendisini hem de ülkesini uğratacağı zararı anlatırken şu ifadelere yer verir:

خرابی کند مردِ شمشیرزن نه چندان که دودِ دلِ طفل و زن
چراغی که بیوه‌زنی برفروخت بسی دیده باشی که شهری بسوخت^{۳۷}

Kılıç tutan bir erkek, bir kadın ve çocuğun gönlündeki duman kadar yıkım yapamaz. Dul bir kadının yaktığı çırayla tüm şehrin tutuşabileceğini çok görmüşsündür.

Sa’dî burada, kimsesizliği ve yalnızlığı ile bilinen dul kadınların ahından sakınmak gerektiğini ifade eder. Esas itibarıyla dul kadın tabiri mazlum, mağdur ve çaresiz kesimleri simgeleyen bir unsur olarak görülebilir. Böyle bir durumda “mazlumun ahı, indirir şahı” atasözüyle örtüştüğü ifade edilebilir. Aynı zamanda beyitte geçen dūd-i dil (gönül dumanı) yani gönül ateşinin dumanı, zulüm görenlerin ilenmelerine karşılık kullanılan bir deyimdir.³⁸

Aynı şekilde Şam’da yaşanan kıtlığı konu edinen başka bir hikâyede de yaşanan sıkıntının büyüklüğünü ve bunun karşısındaki çaresizliği dile getirmek için evlerin bacalarından tüten duman dul kadınların ahına benzetilir:

نبودی به جز آه بیوه‌زنی اگر بر شدی دودی از روزنی^{۳۹}

Bacadan yükselen duman, dul bir kadının ahı idi.

Beyitte geçen ‘revzen’ (baca), ev-bark, aile manasındadır; duman ise ah’a karşılık gelir.⁴⁰

2.4. Tuzak ‘Kadın’

‘Kadın’ güzelliği ve cazibesi ile bir tuzak olarak da betimlenir. Karşısındakini güzelliği ile cezbeden ve baştan çıkaran kadın, insanların beşerî arzularına kapılıp akıllarını başlarından alarak Allah’ı unutmalarına, günah işlemelerine ve ibadeti terk etmelerine sebep olabilecek yoldan çıkarıcı bir tuzak olarak karşımıza çıkar. *Gülistan*’da bir hikâyede şöyle anlatılır:

Padişah, yıllardır ormanda ibadetle meşgul olup ağaç yapraklarıyla beslenen bir âbiti ziyaret eder. Padişahın isteği ve yakınındakilerin ısrarı üzerine ibadetle meşguliyetine daha rahat bir şekilde devam edebilmesi ve şehir halkının kendisinden nasiplenebilmesi için kendisine sarayın has bahçesinde bir yer tahsis edilir. Âbit, adeta cennetten bir numune olan bu yerde leziz yemekler ve kıymetli elbiselerle birlikte güzel yüzlü ve tatlı dilli cariyelere alışmasıyla ibadetten uzaklaşmış ve âbitin eski hâlinde eser kalmamıştır:

از این مه پاره‌ای عابد فریبی ملائک صورتی طاووس زیبی
که بعد از دیدنش صورت نبندد وجود پارسایان را شکیبی^{۴۱}

Âbit aldatan ay parçası gibi sevgilinin melek gibi yüzü, tavus kuşu gibi süsü vardı. Onu gördükten sonra zahidlerde sabır karar kalmaz.

Aynı şekilde devamında, güzellerin aldatmacasına dikkati çekmek üzere şu söz aktarılır:

«گفته‌اند: زلفِ خوبان زنجیرِ پای عقل است و دامِ مرغِ زیرک.»^{۴۲}

Demişler: Güzellerin zülfü; aklın zinciri, akıllı kuşun tuzağıdır.

Yani âbit her ne kadar akıllı ve dini bütün olsa da dünyanın güzelliklerinin ve güzel yüzlülerin tuzağına düşmüştür. Hikâyede, zahidane bir hayat yaşayan kişinin bu güzellikler karşısında istikameti üzere olmaktan çıkabileceği gerçeği gösterilmiştir.

Bu manada dünya hayatındaki birçok nimetle birlikte gönül aldatıcı süslerden biri de kadındır. Nitekim Kur’ân’da Âl-i İmrân suresinde şöyle ifade edilir:

“Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah’ın katındadır.”⁴³

Aşağıdaki öğütte de kadın, nefsi temsil ederek sakınılması gereken bir tuzak olarak karşımıza çıkar. Sa’dî, nefsin karşısında aklın durumunu, kadının etkisi altında kalarak zayıf düşmüş bir erkeğe benzetir:

«عقل در دستِ نفس چنان گرفتار است که مردِ عاجز با زنِ گریز.»^{۴۴}

Akıl nefis karşısında, aciz bir erkeğin kurnaz bir kadının elinde olduğu gibi esirdir.

Sa'dî diğer yandan; güzelliği ve endamı ile âbitleri bile aldatarak, yoldan çıkararak bu güzellerden birini başka bir hikâyede; zekâsı ve açık sözlü oluşu ile över. Şöyle ki Me'mun'un halifelik döneminde satın aldığı hem akıllı hem de güzelliği ile üstün olan cariyesi, halifenin kusurunu/gerçeği yüzüne söylemesi ile onun en yakın ve samimi dostu olmuştur. Hikâyede cariyenin tasvir edildiği ve son kısım şöyledir:

چو دورِ خلافت به مأمون رسید یکی ماه پیکر کنیزک خرید
 به چهر آفتابی به تن گلبنی به عقلِ خردمند بازیکنی...
 بر ابروی عابدفریش خضاب چو قوسِ قزح بود بر آفتاب.⁴⁵
 پریچهره را همنشین کرد و دوست که این عیبِ من گفت یارِ من اوست...

Me'mun halifeliği zamanında ay yüzlü bir cariye satın aldı. Yüzü güneş, endamı gülfidanı gibiydi. Akıllıların aklını başından alırdı... Âbit aldatan kaşlarının üzerindeki rastık sanki gökkuşağı gibiydi... Me'mun o peri yüzlüyü en yakın dostu yaptı: O benim kusurumu söyledi; benim dostum odur, dedi.

Görüldüğü gibi 'kadın', ilk örneklerde nefsi temsil ederek uzak durulması gereken, yoldan çıkarıcı tehlikeli bir tuzak olarak karşımıza çıkarken son örnekte bu özelliklere sahip bir kadın yol gösterici kimliği ile de gösterilir.

2.5. İdeal İnsan Tiplemesi ve 'Kadın'

Buraya kadar Sa'dî'nin ahlaki değerleri açıklarken kadın karakterler veya imgeleri kullandığı örnekler gözden geçirildi. Çalışmanın bundan sonraki kısmında Sa'dî'de 'ideal insan' bağlamında kadının yerinin ve vasıflarının ne olduğuna değinilerek sosyal bir varlık olarak insan hayatının temelini oluşturan aile kurumu içindeki kadın annelik ve eş olmak bakımından ele alınacaktır.

“Sa'dî, şiirle fikri ve hayatı birleştiren bir ahlakçıdır”⁴⁶ ve bu hayat içerisinde insanı sevgi, saygı, hoşgörü, tevazu, dürüstlük, adalet, yardımseverlik, şükür, merhamet vb. dinî-ahlaki değerlerle biçimlendirir. Sa'dî'nin önemseydiği bu değerler hiç şüphesiz cinsiyet, din, dil, ırk, mezhep kavramlarının ötesinde örnek bir insanda bulunması gereken evrensel değerlerdir ve bu değerler aynı zamanda ideal bir insan olma kriterleridir. «بنی» «İnsanoğlu aynı vücudun üyeleri. Çünkü aynı cevherden yaratılmışlardır.»⁴⁷ diyen Sa'dî, özünde insanlar arasında tam bir eşitlik olduğuna inanmakla birlikte, tıpkı bir vücutta olduğu gibi farklı organların farklı işlevlere sahip olmasından hareketle insanları da toplum ve aile içindeki rolleri ve sahip oldukları ahlaki değerleri

bakımından birbirlerinden ayırır. Sa'dî erdem, hikmet, fazilet gibi konularda açıklama ve nasihatlerde bulunurken insanı gerçek hayat içinde üstlendiği rollerden bağımsız bir şekilde düşünmeksizin değerlendirmiştir. Bu bağlamda Sa'dî insanı anlatırken varsayımsal bir insan kavramı yerine gerçek hayatta karşılaşıldığı şekliyle ele almıştır.

Ana hatlarıyla belirtmek gerekirse bu bölümde Sa'dî bazen bir fazileti veya hikmeti anlatırken kadından anne veya eş gibi doldurduğu rol içinde bahsetmiştir. Burada genellikle maksat, açıklanmaya çalışılan ahlaki değer veya hikmettir. Yoksa bizatihi annelik veya zevcelik üzerinden kadın değildir. Bazen de şair bu rollerin insan hayatındaki önemi ve dolayısıyla sahip olunması gereken özellikler ve onlara gösterilmesi gereken hürmet ve saygı üzerine yoğunlaşmıştır. Çünkü yukarıda bahsedildiği gibi *Gülistan* ve *Bostan* büyük ölçüde bir ahlak kitabıdır ki ahlakın amacı nihayetinde dünya hayatının erdemli ve dengeli bir şekilde yaşanılarak mutluluğa erişilmesidir.

2.5.1. Eş Konumunda 'Kadın'

Sa'dî, *Bostan* adlı eserinin 'Terbiye' başlıklı bölümünde kadının bir eş olarak nasıl olması ve olmaması gerektiğini, olumlu ve olumsuz yönlerini detaylı bir şekilde anlatır. Şöyle ki, iyi bir eş her şeyden önce Allah'tan korkan, iffetli, iyi huylu, dert ortağı olan, iyi niyetli, güvenilir, güzel ve tatlı dillidir. Bu özelliklerin hepsinden üstün olanı ise iffetli ve güzel huylu değildir. Zira iffetli bir eşte güzelliğe çirkinliğe bakılmaz. Yine iyi huylu bir eş, huysuz ve hırçın olan güzel bir eşten daha üstün tutulur.⁴⁸

İyi bir eş bu dünyada kişinin yuvasını abad ettiği gibi ahirette de kazancıdır. İyi bir hanıma sahip olan kişiye Allah rahmetiyle ve lütfuyla bakar.⁴⁹

Kötü bir eş ise; huysuz, asık suratlı, asi⁵⁰, evini ihmal edip çarşı-pazar gezen, cahil, hain ve hafifmeşrep olarak tanımlanır. Kötü bir hanıma sahip olan iyi bir erkek için birbirlerinin dengi olmadığından aynı kafese konmuş bir papağan ile karga benzetmesi yapılır. Bundan kurtulmaya çare ise ya kafesten uçup gitmek yahut buna imkân yoksa cefasına katlanıp sükût etmektir.⁵¹

Nisa suresinde iyi huylu kadınlar ve kötü meşrepli kadınlarla ilgili de şöyle geçer:

"Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdır. Çünkü Allah, insanların kimini kiminden üstün kılmıştır. Bir de erkekler kendi mallarından harcamakta (ve ailenin geçimini sağlamakta)dırlar. İyi kadınlar, itaatkârdırlar. Allah'ın (kendilerini) koruması sayesinde onlar da "gayb"ı korurlar. (Evlilik yükümlülüklerini reddederek) başkaldırdıklarını gördüğünüz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın. (Bunlar fayda vermez de

*mecbur kalırsanız) onları (hafifçe) dövün. Eğer itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın. Şüphesiz Allah, çok yücedir, çok büyüktür.*⁵²

Sa'dî zikredilen bölümde aile idaresi ve karı-koca ilişkileri bakımından erkeklere eşleri ile alakalı birtakım tavsiyelerde de bulunur.⁵³

Kadın, güzellik ve çirkinlik bakımından iki türlü yani iç ve dış güzelliği ile ele alınır. Bu güzellik de daha ziyade kadının iyi huylu veya kötü huylu olup olmamasıyla bağlı olarak karşımıza çıkar. *Gülistan*'da geçen bir hikâyede; şairin, dostların sohbetinden sıkılıp Kudüs'e gittiği sırada Frenklere esir düşmesi ve kendisine Yahudilerle birlikte çamur ırgatlığı yaptırılması esnasında rastladığı Halepli bir tanıdığının, hâline acıyarak belli bir miktar karşılığı onu esirlikten kurtarması ile birlikte Halep'e dönmeleri ve bu tanıdığın kızıyla evlendirilmesi anlatılır. Şair hikâyede evlendirildiği kızın hırçın, huysuz ve itaatsiz tabiatından, kötü dilinden yakınır. Öyle ki Frenklerin esaretinden kurtulup bu defa böyle bir kadının esiri olmuştur:

زَنِ بَدِ دَرِ سَرَايِ مَرَدِ نَكُو هَمِ دَرِ اَيْنِ عَالَمِ اسْتِ دُوَزَخِ اَوْ
زِيْنِهَارِ اَزِ قَرِيْنِ بَدِ زَنْهَارِ «وَ قِنَا رَبَّنَا عَذَابَ النَّارِ»⁵⁴

İyi bir erkeğin evinde kötü bir kadın varsa, onun bu âlemdeki cehennemi odur. Kötü kadının civarından aman sakın. Ey Rabbimiz, bizi cehennem azabından koru!

Kötü kadın, kişiye cehennem olur; bu sebeple şair cehennem azabından yani kötü yoldaştan Allah'a sığınır. Sûdî-i Bosnevî şerhinde Hz. Ali'ye atfedilen şu sözü aktarılır: 'Dünyada cehennem, yaramaz avrattır.'⁵⁶ Yani kastedilen kötü huylu ve geçimsiz eştir. Eş, kişinin yoldaşdır. Bu manada kötü bir yoldaşla yola çıkmak ve yola devam etmek o kişiye de kötülük olup onu da yoldan çıkaracak dolayısıyla ateşin azabına götürecektir.

Güzele ve güzel olan şeylere düşkün Sa'dî, çirkin kadını da hoşça gitmeyen, rağbet edilmeyen kişi olarak tarif eder. Şöyle ki bir hikâyesinde çirkinliği dolayısıyla evlilik yaşına gelmesine rağmen evlenemeyen bir kızın ancak kör biriyle evlendirilmesini anlatır:

زَشْتِ بَاشَدِ دَبِيْقِي وَ دِيْبَا كِه بُوْدِ بَرِ عَرُوسِ نَازِيْبَا...
«شُؤِي زَنْ زَشْتِ رُؤِي نَآيِيْنَا بَه.»⁵⁷

İpek ve atlastan bir giysi, güzel olmayan gelinde çirkin olur... Çirkin yüzlü bir kadının eşinin kör olması yeğdir.

Güzel yüzlü bir eş her ne kadar rağbet edilen olarak geçse de güzel huylu bir eş ondan daha makbul görülmüştür:

اگر پارسا باشد و خوش‌خسن نکه در نکویی و زشتی مکن
 زن خوش‌منش دل‌نشان تر که خوب که آمیزگاری بپوشد عیوب
 ببرد از پریچهره زشت‌خوی زن دیوسیمای خوش‌طبع گوی
 چو حلوا خورد سرکه از دست شوی نه حلوا خورد سرکه‌اندوده روی^{۵۸}

Eğer hanımın inançlı ve tatlı dilli olursa, güzelliğine çirkinliğine bakma. Güzel huylu kadın, güzel kadından daha hoştur. Çünkü iyi huy bütün ayıpları örter. İyi huylu çirkin kadın, kötü huylu güzelden daha üstündür. İyi huylu kadın, kocasının elinden sirkeyi tatlı gibi yer; sirke suratlı kadın ise (kötü huyundan) tatlıyı da yemez.

Yine aynı eserde bir hikâyede ihtiyar bir adamın genç bir kızla evlenmesi anlatılır. Bu genç kız için ‘güzel’ olan, dengi ve yaşıtı biri; ‘çirkin’ olan ise; ihtiyar yani kendinden yaşça büyük olan biri ve onunla evlendirilmesidir. Bu kız daha sonra asabi, asık suratlı, fakir ve huysuz olan bir gençle evlenir. Kız, gencin tüm bu diğer olumsuzluklarına rağmen güzellikte ve yaşta dengi olduğundan her tür cefasına katlanır ve cehennemden kurtulup cennete kavuştuğunu dile getirerek bu hâlden memnuniyetini dile getirir:

با این همه جور و تندخویی بارت بکشم که خوبروی...
 بوی پیاز از دهن خوبروی نغزتر آید که گل از دست زشت^{۵۹}

Tüm bu cefa ve asabi mizacına rağmen yüküne katlanırım zira ki güzelsin... Güzelin ağzındaki soğan kokusu, çirkinin elindeki gülden daha hoş gelir.

Sa’dî, bu hikâyede herkesin dengine yaraşacağını savunarak güzel olana çirkinini, çirkin olana da güzeli yakıştırmaz. Aynı şekilde genci yaşlıya, yaşlıya da gence yakıştırmaz. Sa’dî, başka bir hikâyesinde de buna vurgu yapmıştır. Şöyle ki hâli vakti yerinde bir ihtiyara neden evlenmediğini sorduklarında, ihtiyar hanımla kaynaşamayacağını söyler. Genç bir hanım almasını söylediklerinde ise kendisini ona layık görmez. Kendisi ihtiyar olduğu hâlde ihtiyarı beğenmezken genç bir hanımın kendisini beğeneceğini düşünmez.⁶⁰

Bostan'da bir hikâyede de kocasının cefasından yakınan yeni evlenmiş bir kızıdan bahsedilir. Burada genç kıza, kocası güzelse diğer kötü huylarını görmezden gelmeyi yani cefasına sabredip katlanması tavsiye edilir.⁶¹

Elbette iyi bir eşin de kötü tarafları, kötü huyları vardır. Gülü sevenin dikenine katlanması misali bazı şeylere sabredip hanımının cefasına katlanmalıdır. Ancak eğer yanında kötü meşrepli bir kadın var ise ondan kaçıp kurtulmak tek yoldur zira kişinin ölümü adının kötüye çıkmasından yeğdir:⁶²

گریز از کفش در دهان نهنگ که مردن به از زندگانی به ننگ⁶³

Böyle kadının elinden timsaha kaç; zira ölmek namussuz yaşamaktan yeğdir.

Sa'dî, evinin mamur olmasını isteyen kişiye evliliği öğütler. Erkek, ev yıkıcı dilberlerden uzak durmalı, her sabah başka bir güle gönül veren bülbüle bağlanmaktan sakınmalıdır. Sa'dî, iyi huylarla bezenmiş bir hanımı yüceltirken, gönül aldatici dilberleri ise asi, inatçı, taş kalpli, kıymet bilmez ve huysuz olarak tarif eder. Bu dilberlerin yüzleri her ne kadar güzel olsa da bu onların aldatici yüzleridir. Zira böylelerini ikiyüzlü olarak tanımlayan şair, diğer yüzlerinin şeytan gibi çirkin olduğunu vurgular. Çünkü kişiyi ziyana sürüklerler; onlara aldananın ne başında akli ne de cebinde malı kalır.⁶⁴

2.5.2. Anne Konumunda 'Kadın'

Sa'dî için anne genel itibariyle kutsal ve saygıdeğer bir konumdadır. Şair bir hikâyesinde bir divanenin akıllıları hayrete düşürecek sözü ile fedakârlık yapmaya en layık kişi olarak anneyi gösterir:

من ار نامِ مردم به زشتی برم نگویم به جز غیبتِ مادرم

که دانند پروردگانِ خرد که طاعت همان به که مادر برد⁶⁵

Eğer insanların gıybetini edecek olsaydım, annemden başkasınınkini etmezdim. Çünkü akıllı kimseler bilirler ki (gıybet edenin ibadet sevabı gıybeti edilene gideceğinden) sevabın anneye gitmesi efdaldir.

Annenin hatırı o kadar yüksek tutuluyor ki divane adam yapacağı ibadetlerin sevabının annesine gitmesine razı olmuş ve aynı zamanda annesinin muhtemel günahlarını üstelenerek öteki dünyada ceza çekmeyi göze almıştır.

Anne fedakârlığa en layık kişi olarak anılmakla birlikte çocuğu için de en fedakâr olan kişidir. Çocuğunu doğmadan evvel karnında, doğduktan sonra sinesinde besleyen annenin kucağı cennete benzetilir. Annenin can besleyen boyu cennetteki Tuba ağacı ise, çocuk da sinesinde bitmiş nazlı meyvesidir. Çocuk dişlerini geçirerek annesini emdiği hâlde anne kendisine sevgisini, canını

vermektedir.⁶⁶ Sa'dî, üzerinde bunca hakkı ve fedakârlığı bulunan anneye karşı vefasızlık ve edepsizlik etmemek gerektiğini de annesine asilik eden bir gencin hikâyesinde ve gençlik cehaletiyle bir gün kendi annesine saygısızlık yaptığını anlattığı hikâyesinde dile getirir.⁶⁷ Sa'dî, aynı zamanda ailesine vefa etmeyenin huzur bulamayacağını söyler.⁶⁸

Bostan'da 'İhtiyar Derviş'in hikâyesinde 'anne' merhameti ile anılır:

نه طفلی کز آتش ندارد خبر ننگه داردش مادرِ مہرور⁶⁹

Ateşten bihaber çocuğu koruyan, şefkatli annesi değil midir?

Yine aynı eserde (*Bostan*) annesine karşı çıkan ve isyan eden bir gencin hikâyesinde 'anne', yol göstericiliği ve öğüt veren kimliği ile karşımıza çıkar.⁷⁰

Anne, çocuk doğurma ve yetiştirme görevi ile de toplumun yükünü önemli ölçüde üstlenen kadın rolündedir. Dünyaya getirilen çocuklar cinsiyeti ile değil olumlu ya da olumsuz vasıfları ve değerleri ile övülür veya yerilir. Toplumla faydalı ve hayırlı bir çocuk kazandırma noktasında çocuk yetiştirme görevini üstlenen anneler övülmekle birlikte bunun tersi durum söz konusu olduğunda kadının bu rolü hiç üstlenmemesi daha hayırlı görülür. Nitekim Sa'dî bir beytinde şöyle söyler:

اگر مار زاید زنِ باردار به از آدمیزاده دیوسار⁷¹

Hamile kadın şeytan tabiatlı bir insan doğuracağına yılan doğursun daha iyi!

Bu beyitten de anlaşılacağı gibi Sa'dî annelik kavramına değer verirken anneliğin biyolojik veya fizyolojik boyutundan ziyade erdemli insanların varlığına katkı yapması bakımından önem vermektedir. Nitekim iyi bir soydan gelen kadın övülen kadınlar arasında yer almakla birlikte⁷² anne ve babası kötü olanın kötü tiyette olabileceği ifade edilir.⁷³

Sa'dî kaynana olarak da *Gülistan*'da yer verdiği bir hikâyede olumsuz özelliklerine binaen yapılan bir benzetmede değinir. Şöyle ki hanımını kaybeden biri aklı melekelerini kaybetmiş olan kaynanası ile yaşamak zorunda kalmıştır. Ne var ki kaynanasının incitici konuşmaları dolayısıyla kendisini yılan ve dikene benzetmiştir.⁷⁴ Tutarlı bir düşünce sistemine sahip olduğu varsayılan Sa'dî'nin kendi annesine olduğu kadar, sevdiği eşinin annesine de saygı göstermesi beklenir. Ancak yine burada da Sa'dî için önemli olanın güzel ahlak olduğunu görüyoruz. Zira her ne kadar salt annelik dolayısıyla saygı ve hürmete layık görmesi beklenirken, kayınvalideyi incitici sözleri dolayısıyla yılan ve dikene benzeterek eleştirmiştir.

Sonuç

Gülistan ve *Bostan*, edebî yönden güçlü eserler olmaları yanı sıra yaşama dair vermiş olduğu ahlaki nasihatler ile her dönemde toplumun her kesimi için ilham kaynağı olmuştur. Bu eserler asırlar boyunca yalnızca İran halk kültüründe değil diğer tüm coğrafyalarda okunmuş ve kültür hayatının önemli bir yapı taşı hâline gelmiştir. İslam coğrafyasında halkın fikrini, kültürünü, ahlakını, davranışını ve hatta dilini derinden etkilemiştir. Nitekim Sa'dî'nin bazı nükteleri İran başta olmak üzere çeşitli İslam coğrafyalarında kullanılan dillerde atasözü ve deyim olarak kültürün önemli bir parçası hâline gelmiştir.

Sa'dî bağlı olduğu İslami değerler çerçevesinde tahayyül ettiği toplumun gereği olan ahlaki davranışları ve ilkeleri telkin ve tavsiye ederken, pratik şartlar çerçevesinde imkân dâhilindeki en ideal toplumun oluşması için gerçek hayatın ve insan doğasının sınırlarını da gözetmeye özen göstermiştir. Soyut değerler silsilesinin teşekkül ettirdiği idealize toplumda olması gereken davranışları dünya hayatının pratik gerçeklerine dayatmak gibi bir yolu seçmemiş; bu gerçekleri nazarı dikkate alarak kurguladığı hikâye/mesellerle dünya insanlarını bağlı olduğu değerler manzumesine yaklaştırmaya çalışmıştır.

Dönemin sosyal ve kültürel koşulları altında maddi ilişkiler dengesi çerçevesinde şekillenen toplumsal rol ve pozisyonların yok sayılarak verilen nasihatlerin kabul görmesinin kolay olmayacağı bilinen bir gerçektir. Sa'dî, eserlerinde kadınla ilgili hususlarda da bu yaklaşımı benimsemiştir. Şairin incelediğimiz eserlerinde kadına has bazı anlatımlarına baktığımızda ilk bakışta erkeği kadından daha ayrıcalıklı bir konumda değerlendirdiği düşünülebilir. Ancak bu eserleri bütünsel olarak incelediğimizde durumun pek de öyle olmadığı söylenebilir. Öncelikle bir yandan üstünlüğün takvada olduğu ilkesini dile getirmenin ötesinde savunan, maddenin geçici ve değersiz, mananın değerli ve kalıcı olduğunu öne süren Sa'dî'nin sadece yaratılış özelliği olan cinsiyetlerden birinin ötekine üstün olduğunu düşünmesi açıkça tutarsızlık olur. Bu noktada lafız itibarıyla kadına dair olumsuz görünen ifadeleri Sa'dî'nin bağlı olduğu İslami değerler sistemiyle telif etmek zorundayız. Öte yandan şair, dönemin insanına dönemin dili ile hitap ediyor. Yani çağdaşlarının şartlarını göz önünde tutarak onların dili ile konuşuyor. Çağdaş dil ve anlam dünyasıyla Sa'dî ve benzerleri okunduğunda bu gerçek dikkate alınarak anlama çabasına girilmediğinde haksız değerlendirme ve çıkarımlar doğabiliyor. Çünkü Sa'dî, anlatımlarında çoğu zaman sosyal ve kültürel yaygın kabul görmüş realiteleri olduğu gibi ifade ediyor. Bu ifade edişlere sadece ekseriyetle bir durum tespiti olarak bakmak gerekir.

Kadın kimliğine dair günümüz itibarıyla olumsuz görünen ve aynı zamanda Sa'dî'nin bağlı olduğu İslami değerler sistemiyle de çelişen anlayışları anlamlandırma noktasında toplumun genel bakışına göre şekillenen inanış ve âdetler ve buna bağlı olarak gelişen toplumun kadın ve erkeğe biçtikleri roller

ile edebî arka plan göz ardı edilemez. Kadın bazen bu değerler çerçevesinde belli bir konuda mesaj ve nasihat verilmek istendiğinde bir teşbih unsuru şeklinde; bazen de hayatın içinden bir parça yani ideal insan tiplmesi bağlamında eş ve anne pozisyonu ile karşımıza çıkar.

Benzetme unsuru olarak kullanımlarında Sa'dî mertlik, zulüm, akıl ve takva gibi mefhumları açıklarken ve 'vefasız kadın', 'dul kadın' ve 'tuzak kadın' ifadelerini değerler açısından tarif etmede kadın kavramını imge olarak kullanmaktadır. Kadının 'eş' konumunda olumlu yönde öne çıkan özellikleri iffetli, iyi huylu, güler yüzlü, tatlı dilli, güzel, güvenilir, merhametli, sadık; olumsuz yönde ise; vefasız, asi, hafifmeşrep, kıymet bilmez, cahil ve hilekâr olmasıdır. Anne pozisyonunda kadın, hepsinden ayrı olarak muteber ve imtiyazlıdır. Kadın özellikle bu kimliğiyle fedakâr, vefalı, merhametli, yol gösterici ve öğüt veren konumda olmasının yanı sıra topluma erdemli bir insan yetiştirip kazandırma noktasında da başroldedir. Sa'dî bir yandan aile idaresi ve karı-koca ilişkileri bakımından tavsiyelerde bulunurken bir yandan da insanın dünya hayatında nasıl mutlu yaşayacağına dair öğütleri bizlere sıralamış oluyor. Bununla birlikte aslında dünyanın gelip geçiciliğine, insanın nefsi-beşerî arzularına yenik düşerek istikametini kaybetmeye vesile olacak ve perişanlığına götürecek tehlikelere de dikkat çekerek bu dünyada olduğu kadar ahiret hayatında da mutluluğunu sağlayacak tavsiyeleri veriyor. Bu manada 'Sa'dî'de kadın' imgesini ortaya koyarken asıl soru olarak kadın nedir, nasıldır, nasıl olmalıdır veya olmamalıdır demek yerine 'Sa'dî'de ahlaki olgunluğun kemali anlamında 'ideal insan' kimdir ve nasıl olmalıdır sorularını sormak ve bunların cevaplarını aramak gerektiği sonucunu çıkararak 'ideal insan' portresinin altında kadınların payına düşen kısımlar açıklanmaya çalışıldı.

Bu çalışmada *Gülistan* ve *Bostan*'da kadının edebî ve toplumsal anlamda yerinin tespiti ve ifadesi farklı açıdan yaklaşılarak ele alındı. Zira bu eserler, geleneksel İslam toplumlarında çeşitli eğitim kurumlarında tedris edildiği için toplumun kültürel yapısını önemli derecede etkilemiştir. Geçmişte ve günümüzde ilgili toplumların kadına ilişkin anlayışını ortaya çıkarmak amacıyla böylesi eserlerin çözümlenmesi kullanışlı bir yöntem olarak görülmektedir.

Kaynakça

- Açar, B. G. (2018). 16. yüzyıl şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve şerh-i Bostân'ı (inceleme-tenkitli metin). (Yayımlanmamış doktora tezi) Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Altuntaş, H., Şahin, M. (2011). *Kur'an-ı Kerim meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- Bosnevî, S. (2012). *Gülistân şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*. (O. Yılmaz, Haz.) İstanbul: Çamlıca Basım.
- Cûybâr, R. F., Nebeî, M. (1396). “Berresî-yi câygâh-ı zenân der-emsâl u hikem-i Fârsî bâ-rûykerd-i câmia’-şinâsî” Faslnâme-i Tahassusî-i Tahlîl ve Nakd-i Mutûn-i Zebân u Edebiyyât-ı Fârsî. (Sayı 16).
- Çiçekler, M. (2012). “Sa’dî-i Şîrâzî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (XXXV, s. 405-407) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çiftçi, H. (2018). “Şirazlı Sa’dî’de kadın eleştirisi”, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları XIII: Hicve revâ, mizaha mâyl: güldürücü metinleri anlamak. (H. Aynur, M. Çakır vd., Haz.) İstanbul: Klasik Yayınları.
- Dihkân, A., Selimî, F., Zârî’î, R. (1389). “Berresî-i tatbîkî-yi sîmâ-yı zen der-şî’r-i Mütenebbî ve Sa’dî”, Zen ve Mûtâla’ât-i Hânevâde. (Sayı 7/2, s. 61-81).
- Hasanlı, K. (1389). *Derîçe-i sobh: Bâzşinâsî-yi zindegî ve sohen-i Sa’dî*. Tahran: Hâne-kitâb.
- _____, (2017). *Şirazlı Sa’dî: Hayatını ve sözünü yeniden anlamak*. (E. Çakar, E. Namoğlu, Çev.) İstanbul: Demavend Yayınları.
- İlaydın, H. (1954). *Sadi: Hayatı sanatı eserleri*. İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Kedîver, C. (1386). “Zen ez-nigâh-i Sa’dî (der-Büstân ve Gulistân)”, Mecelle-i Zebân u Edebiyyât-ı Fârsî. (Yıl 5, s. 73-96).
- Koç Konuksever, S. (2016). “Sa’dî’nin Bostânı’nda “kadın ve kadın algısı””, Doğu Edebiyatında Kadın. (s. 180-190) İstanbul: Demavend Yayınları.
- Mutlak, C. H. (1372). “Ehemmiyyet-i nîrûy-i cinsî der-zindegî-i zenâşûyî ez-dîd-i Sa’dî” Mecelle-i İrânşinâsî. (Yıl 5, s. 89-95).
- Rypka, J. (1364). *Edebiyyât-ı İrân der-zamân-ı Selçûkiyân u Mogûlân*, (Y. Âjend, Çev.) Tahran: y.y..
- Rypka, J., Klima, O., Becka, J. (1370). *Târîh-i edebiyât-ı İrân*. (K. Kişâverzî, V. Hamîdî, Çev.) Tahran: İntişârât-ı Gutemberg ve Câvidân-ı Hired.
- Sa’dî, M. (1385). *Külliyât-ı Sa’dî*. (M. A. Furûgî, Haz.) Tahran: İntişârât-ı Hermes.
- _____, (1991). *Gülistan*. (H. İlaydın, Çev.) İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Safâ, Z. (1369). *Târîh-i edebiyât der-İrân*. (C. III) Tahran: İntişârât-ı Firdevs.

Semerkandî, D. (1337). *Tezkiretu's-şuarâ*. (M. Abbâsî, Tsh.) Tahran: İntişârât-i Kitâbfurûşî-yi Bârânî.

- ¹ Devletşah Semerkandî, *Tezkiretu's-şuarâ*, Tsh. Muhammed Abbâsî, Tahran, İntişârât-i Kitâbfurûşî-yi Bârânî, 1337, s. 223-224, Jan Rypka, *Edebiyyât-ı İrân der-Zamân-ı Selçûkiyân u Mogûlân*, Çev. Ya'kûb Âjend, Tahran, y.y., 1364, s. 101-103; Jan Rypka, Otto Klima, Jiri Becka, *Târih-i Edebiyyât-ı İrân*, Çev. Keyhusrev Kişâverzî, Virastar Behmen Hamîdî, Tahran, İntişârât-ı Gutemberg ve Cavidân-ı Hired, 1370, s. 372-373. Zebihullâh Safâ, *Târih-i Edebiyyât der-İrân*, C. III, Tahran, İntişârât-ı Firdevs, 1369, s. 592-594, 597; Mustafa Çiçekler, "Sa'dî-i Şîrâzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, C. XXXV, 2012, s. 405, 406.
- ² Bkz. Rypka, *a.g.e.*, s. 101; Rypka, Klima, Becka, *a.g.e.*, s. 372; Çiçekler, *a.g.m.*, s. 405; Kâvûs Hasanlı, *Derîçe-i Sobh: Bâzşinâsi-yi Zindegî ve Sohen-i Sa'dî*, Tahran, Hâne-kitâb, 1389, s.13, 14.
- ³ Muslihuddîn Sa'dî, "Bostan", *Külliyyât-ı Sa'dî*, Haz. Muhammed Ali Furûgî, Tahran, İntişârât-ı Hermes, 1385, s. 358.
- ⁴ Rypka, *a.g.e.*, s. 102; Safâ, *a.g.e.*, s. 592; Çiçekler, *a.g.m.*, s. 405.
- ⁵ Babası ile olan hatıraları için bkz. Sa'dî, "Bostan", s. 499, 502; "Gülistan", s. 84, 280. Annesi ile olan hatırları için bkz. Sa'dî, "Gülistan", s. 234.
- ⁶ İlk evliliği için bkz. Sa'dî, "Gülistan", s. 110-111. İlk evliliği hakkındaki hikâyeye inceleme kısmında yer verilmiştir; ikinci evliliği ile alakalı ise fazla malumat yoktur. Bkz. Hasan Çiftçi, "Şirazlı Sa'dî'de Kadın Eleştirisi", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları XIII: Hicve revâ, mizaha mâyil: güldürücü metinleri anlamak*, Haz. Hatice Aynur, Müjgân Çakır vd., İstanbul, Klasik Yayınları, 2018, s. 275.
- ⁷ Sa'dî, "Bostan", s. 505.
- ⁸ Rypka, *a.g.e.*, s. 104; Çiçekler, *a.g.m.*, s. 406.
- ⁹ Kavus Hasanlı, *Şirazlı Sa'dî: Hayatını ve Sözüünü Yeniden Anlamak*, Çev. Esra Çakar-Elif Namoğlu, İstanbul, Demavend Yayınları, 2017, s. 29, 30.
- ¹⁰ Hasanlı, *a.g.e.*, s.19.
- ¹¹ Hasanlı, *a.g.e.*, s.19.
- ¹² Hasan Çiftçi, *a.g.m.*, s. 256-283.
- ¹³ Serpil Koç Konuksever, "Sa'dî'nin Bostân'ında "Kadın ve Kadın Algısı"", *Doğu Edebiyatında Kadın*, İstanbul, Demavend Yayınları, 2016, s. 180-190.
- ¹⁴ Celâl Hâlikî-yi Mutlak, "Ehemmiyyet-i Nîrûy-i Cinsî der-Zindegî-i Zenâşûyî ez-Dîd-i Sa'dî", *Mecelle-i İrânşinâsi*, Yıl 5, 1372, s. 89-95.
- ¹⁵ Ali Dihkân, Fâtîma Selimî, Rukye Zârî'î, "Berresi-i Tatbîkî-yi Sîmâ-yı Zen Der-Şî'r-i Mütenebbî ve Sa'dî", *Zen ve Mütâla'ât-i Hânevâde*, Sayı 7/2, 1389, s. 61-81.
- ¹⁶ Cemile Kedîver: "Zen ez-Nigâh-i Sa'dî (Der-Büstân ve Gulistân)", *Mecelle-i Zebân u Edebiyyât-i Fârsî*, Yıl 5, 1386, s. 73-96.
- ¹⁷ Sa'dî, "Gülistan", s. 21.
- ¹⁸ Bkz. Südî-i Bosnevî, *Gülistân Şerhi (Südü-i Bosnevî)*, Haz. Ozan Yılmaz, İstanbul, Çamlıca Basım, 2012, s. 117-118.
- ¹⁹ Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâlî*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011, Nisâ 4/75, s. 100.
- ²⁰ Sa'dî, "Bostan", s. 327.
- ²¹ Sa'dî, "Gülistan", s. 292.
- ²² Sa'dî, "Bostan", s. 352.
- ²³ Sa'dî, "Bostan", s. 352.
- ²⁴ Sa'dî, "Bostan", s. 318.
- ²⁵ Sa'dî, "Bostan", s. 391.
- ²⁶ Sa'dî, "Bostan", s. 371-372.
- ²⁷ Sa'dî, "Bostan", s. 344.

- ²⁸ Bedriye Gülay Açar, “16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Bostân’ı (İnceleme-Tenkitletli Metin)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2018, s. 370.
- ²⁹ Sa’dî, “Bostan”, s. 378.
- ³⁰ Sa’dî, “Gülîstan”, s. 284.
- ³¹ Rıza Forsetî Cüybâr, Mînâ Nebeî, “Berresî-yi Câygâh-ı Zenân der-Emsâl u Hikem-i Fârsî bâ-Rüykerd-i Câmîa’-şînâsî”, *Faşnâme-i Tahassusî-i Tahlîl ve Nakd-i Mutûn-i Zebân u Edebiyyât-ı Fârsî*, Sayı: 16, 1396, s. 159. *Gülîstan* ve *Bostan*’da Sa’dî’nin kullandığı diğer deyimler için ayrıca bkz: s. 150-152, 154-155, 157 ve 167.
- ³² Sa’dî, “Bostan”, s. 446-447.
- ³³ Sa’dî, “Bostan”, s. 455.
- ³⁴ Sa’dî, “Bostan”, s. 499.
- ³⁵ Altuntaş, Şahin, *a.g.e.*, Hucurât 49/13, s. .
- ³⁶ Sa’dî, “Bostan”, s. 342-343.
- ³⁷ Sa’dî, “Bostan”, s. 318.
- ³⁸ Sadi, *Gülîstan*, Çev. Hikmet İlaydın İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı, 1991, s. 324.
- ³⁹ Sa’dî, “Bostan”, s. 333.
- ⁴⁰ Açar, *a.g.e.*, s. 299.
- ⁴¹ Sa’dî, “Gülîstan”, s. 113.
- ⁴² Sa’dî, “Gülîstan”, s. 114.
- ⁴³ Altuntaş, Şahin, *a.g.e.*, Âl-i İmrân 3/14, s. 60, 61.
- ⁴⁴ Sa’dî, “Gülîstan”, s. 287.
- ⁴⁵ Sa’dî, “Bostan”, s. 345-346.
- ⁴⁶ Hikmet İlaydın, *Sadi: Hayatı Sanatı Eserleri*, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1954, s. 3.
- ⁴⁷ Sa’dî, “Gülîstan”, s. 31.
- ⁴⁸ Sa’dî, “Bostan”, s. 464-465.
- ⁴⁹ Bkz. Sa’dî, “Bostan”, s. 465.
- ⁵⁰ Ayrıca bkz. Sa’dî, “Bostan”, s. 434.
- ⁵¹ Sa’dî, “Bostan”, s. 465.
- ⁵² Altuntaş, Şahin, *a.g.e.*, Nisa 4/34, s. 93.
- ⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sa’dî, “Bostan”, s. 464-468.
- ⁵⁴ Altuntaş, Şahin, *a.g.e.*, Bakara 2/201, s. 39; Âl-i İmrân 3/16, 191, s. 61, 84.
- ⁵⁵ Sa’dî, “Gülîstan”, s. 110.
- ⁵⁶ Sûdî-i Bosnevî, *a.g.e.*, s. 361.
- ⁵⁷ Sa’dî, “Gülîstan”, s. 128.
- ⁵⁸ Sa’dî, “Bostan”, s. 465.
- ⁵⁹ Sa’dî, “Gülîstan”, s. 230.
- ⁶⁰ Sa’dî, “Gülîstan”, s. 236.
- ⁶¹ Sa’dî, “Bostan”, s. 390.
- ⁶² Bkz. Sa’dî, “Bostan”, s. 464-466.
- ⁶³ Bkz. Sa’dî, “Bostan”, s. 465.
- ⁶⁴ Sa’dî, “Bostan”, s. 467-468.
- ⁶⁵ Sa’dî, “Bostan”, s. 462.
- ⁶⁶ Sa’dî, “Bostan”, s. 475-476.
- ⁶⁷ Bkz. Sa’dî, “Bostan”, s. 477 ve “Gülîstan”, s. 234.
- ⁶⁸ Sa’dî, “Gülîstan”, s. 250.
- ⁶⁹ Sa’dî, “Bostan”, s. 393.
- ⁷⁰ Bkz. Sa’dî, “Bostan”, s. 477.
- ⁷¹ Sa’dî, “Bostan”, s. 344.
- ⁷² Bkz. “Hâtem’in Kızının Esir Düşmesi” hikâyesi: Sa’dî, “Bostan”, s. 371-372.
- ⁷³ Bkz. ‘Terbiyenin Tesiri’ bölümünde geçen akrep hikâyesi: Sa’dî, “Gülîstan”, s. 250.
- ⁷⁴ Sa’dî, “Gülîstan”, s. 210.